

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

***Η αγροτική κρίση στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου
και η αντιμετώπισή της***

- Η αγροτική κρίση στη διεθνή αγροτική οικονομία είχε προηγηθεί κατά περίπου μία δεκαετία από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση. Η κρίση στην αγροτική οικονομία κορυφώθηκε το έτος 1928 και συνέβαλε καταλυτικά στο ξέσπασμα της κρίσης στον χρηματοπιστωτικό και τον βιομηχανικό τομέα έναν χρόνο αργότερα.
- Η γεωργική κρίση του Μεσοπολέμου οφείλεται κατεξοχήν στην υπερπαραγωγή γεωργικών προϊόντων σε υπερπόντιες χώρες (σίτου στον Καναδά και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ερίων στην Αυστραλία, καφέ στη Βραζιλία, δημητριακών στην Ανατολική Ευρώπη κ.ά.) κατά την πολεμική περίοδο (1914-18).
- Οι βασικές παράμετροι της αγροτικής κρίσης της μεσοπολεμικής περιόδου στην Ελλάδα ήταν οι εξής:
 - α΄) Η πτωτική πορεία των στρεμματικών αποδόσεων της γεωργίας,
 - β΄) η κάθετη πτώση των τιμών των γεωργικών προϊόντων,
 - γ΄) η στασιμότητα της αξίας της γεωργικής παραγωγής,
 - δ΄) η συρρίκνωση του αγροτικού εισοδήματος και η υπερχρέωση των αγροτών,
 - ε΄) η ενδυνάμωση του ρεύματος της αστυφιλίας.

- **Πίνακας 1:** Πτώση των τιμών των ελληνικών εξαγωγικών προϊόντων το 1930 εν συγκρίσει προς τον Σεπτέμβριο του 1929 (σε τρέχουσες τιμές)

Γεωργικό προϊόν	Ποσοστό μείωσης (%)
Σταφίδα	9
Καπνά	13
Ελιές	14
Οίνος	15
Ελαιόλαδο	18
Σύκα	23
Μούστος	34
Εσπεριδοειδή	34
Κουκούλια	43

Πηγή: Χρυσός Ευελπίδης, *Η γεωργική κρίσις ιδία εν Ελλάδι*, Αθήναι 1931, σ. 11.

- **Πίνακας 2** Διακύμανση του αγροτικού εισοδήματος σε τρέχουσες τιμές, 1927-39

Έτη	Εκατομμύρια Δραχμές
1927	15.256
1928	16.255
1929	13.006
1930	12.522
1931	11.568
1932	15.535
1933	18.318
1934	19.698
1935	21.353
1936	21.594
1937	—
1938	—
1939	29.720

Πηγή: Χρυσός Ευελπίδης, *Η γεωργία της Ελλάδος. Οικονομική και κοινωνική άποψις*, Αθήναι 1944, σ. 169.

- Η ελληνική αγροτική οικονομία υφίστατο σαφώς «τον αντίκτυπον των τιμών των εις τα μεγάλα κέντρα παραγωγής και καταναλώσεως», αλλά επιβαρυνόταν πολύ περισσότερο από την εκτεταμένη, κατά περιφέρειες, μονοκαλλιέργεια (π.χ. σίτου στη Θεσσαλία, της σταφίδας στην Πελοπόννησο, βάμβακος στην Κωπαΐδα, καπνού στην Ανατολική Μακεδονία κλπ.), η οποία περιόριζε τα περιθώρια αυτοκατανάλωσης, διατροφικής αυτάρκειας και κατ' επέκτασης αυτοάμυνας των γεωργών απέναντι στη διεθνή κρίση.
- Τα ελληνικά εξαγόμενα προϊόντα (καπνός, σταφίδα, ελαιόλαδο, ελιές, εσπεριδοειδή κτλ.), ως «είδη πολυτελείας μάλλον», πλήττονταν ακόμη περισσότερο από την κρίση.
- Η αύξηση των εργατικών ημερομισθίων και του κόστους παραγωγής στην Ελλάδα από τον Μεγάλο Πόλεμο και εξής μείωνε ακόμη περισσότερο την ανταγωνιστικότητά τους.
- Η θέση των γεωργών της Ελλάδας δυσχεραίνετο ακόμη περισσότερο από την απουσία ανεπτυγμένης βιομηχανίας, που να είναι σε θέση να απορροφά το πλεονάζον εργατικό δυναμικό, και από τη φραγή στην υπερπόντια μετανάστευση, που έθεσαν το 1922 οι Ηνωμένες Πολιτείες.
- Ο Χρυσός Ευελπίδης, όπως και άλλοι γεωπόνοι, καταλόγιζε στους Έλληνες νέους γεωργούς, που είχαν αποκατασταθεί μετά την αγροτική μεταρρύθμιση και τον προσφυγικό εποικισμό, έλλειψη της «απαιτουμένης τεχνικής πείρας» και κυρίως απουσία «γεωργικής συνειδήσεως», με συνέπεια την έντονη τάση αστυφιλίας.

- Κεντρικό ρόλο στην αντιμετώπιση της αγροτικής κρίσης διαδραμάτισαν οι γεωπόνοι. Οι επιστήμονες γεωπόνοι κλήθηκαν να αναλάβουν την τεχνική οργάνωση της ελληνικής γεωργίας και να πετύχουν την ανάκαμψη και την ανάπτυξή της· επίσης, κλήθηκαν να προτείνουν μέτρα για την προστασία και την ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος και την ανάσχεση της αστυφιλίας των γεωργών και τη συγκράτησή τους «στους αγρούς».
- Οι γεωπόνοι αποτελούσαν μια νέα ελίτ «ειδικών διανοουμένων», οι οποίοι θεωρούσαν το επάγγελμά τους περισσότερο σαν κοινωνική αποστολή παρά ως απλή τεχνική εφαρμογή. Η ανάγκη παρέμβασης του ελληνικού κράτους στη γεωργία αποτέλεσε το όχημα των γεωπόνων για δυναμική είσοδο στη δημόσια σφαίρα. Στην αντίληψη πολλών εξ αυτών η γεωπονία είχε ευρύτερη εννοιολογική διάσταση και περιελάμβανε την οικονομική επιστημονική κατάρτιση: δεν ήταν «πρακτική επιστήμη, αλλά Οικονομική Επιστήμη, ασχολουμένη με την πραγματοποίησιν όσον το δυνατόν μεγαλυτέρων κερδών δια πολυπλόκων συνδυασμών από την γην».
- Οι γεωπόνοι ανέπτυξαν ένα πολύπλευρο δημόσιο λόγο (στα επίπεδα της οικονομικής επιστήμης, της πολιτικής και του κοινωνικού προβληματισμού), ο οποίος νομιμοποιούσε την εισδοχή τους στο ανώτερο στρώμα των (κατά τον Α. Γκράμσι) «οργανικών διανοουμένων».

- Βασικό (τεχνικό αλλά και διανοητικό) εργαλείο σε αυτήν τη «φιλοαγροτική εκστρατεία» κατά τη δεκαετία του 1920 αποτέλεσαν τα αγροτι(στι)κά περιοδικά, όπως τα *Νέα Γεωπονικά* (1900-1927) του Σπύρου Χασιώτη και το διάδοχο *Αγροτική Ζωή* και *Νέα Αγροτική Ζωή* (ίδρ. Φεβρουάριος 1927 – Μάρτιος 1935) της Ελένης Πολιτάκη.
- Εκτός από ειδικά επιστημονικά και τεχνοκρατικά ζητήματα (εδαφολογικά, φυτοπαθολογικά, το κλάδεμα, τη λίπανση, τη βελτίωση σπόρων και άλλες πρακτικές οδηγίες και παρατηρήσεις), οι συνεργάτες των *Νέων Γεωπονικών* τοποθετήθηκαν με πληρότητα και σαφήνεια σε μια σειρά από άλλα ευρύτερα ζητήματα που άπτονταν της γεωργίας και της αγροτικής οικονομίας και κοινωνίας. Κορυφαία ζητήματα τα οποία προβλημάτισαν τους Έλληνες γεωπόνους ήταν:
 - α') το «καπνικό».
 - β') το «σιτικό», δηλαδή το πάγιο έλλειμμα της Ελλάδας σε δημητριακά και ιδίως σιτάρι.
 - γ') η ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας.
 - δ') το πρόβλημα της αστυφιλίας και της διαρκούς συρρίκνωσης του αγροτικού πληθυσμού της χώρας.

- Ο προβληματισμός των γεωπόνων βρήκε ενεργή ανταπόκριση από μερίδα προοδευτικών πολιτικών, όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Γεώργιος Καφαντάρης και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Στις 29 Αυγούστου - 1 Σεπτεμβρίου 1927 συνήλθε στην Αθήνα, υπό την προεδρία του Αλ. Παπαναστασίου, το Ανώτατον Συμβούλιον της Γεωργίας με τη συμμετοχή 150 μελών, προερχόμενων κατά το έν τρίτον «από τας τάξεις των Δημοσίων Γεωπονικών υπαλλήλων». Εκεί συζητήθηκε «όλως ιδιαιτέρως» η «προαγωγή της σιτοκαλλιέργειας μέχρι του βαθμού της επιτεύξεως της σιταρκειίας της Χώρας». Το 1927 νομοθετήθηκαν τα πρώτα μέτρα για τη συγκέντρωση των σιτηρών (σε τιμές ασφαλείας) και αναγγέλθηκε η ίδρυση της Γεωργικής Τράπεζας. Τα φιλοαγροτικά μέτρα υλοποιήθηκαν και επεκτάθηκαν από την κυβέρνηση Βενιζέλου (1928-32).
- Για πρώτη φορά από το 1928 η αγροτική πολιτική του ελληνικού κράτους κινήθηκε όχι μόνο επί «θεωρητικών» όσο επί «πρακτικών και τεχνικών γεωργικών κατευθύνσεων». Η δραστηριοποίηση των Ελλήνων γεωπόνων και η δυναμική κρατική παρέμβαση στη γεωργία, που επακολούθησε το 1927-32 μετέτρεψαν την οικονομική κρίση σε εφαλτήριο για αναδημιουργία και ανάπτυξη. Η γόνιμη σκέψη και οι ρεαλιστικές και υλοποιήσιμες προτάσεις που κατέθεσαν οι γεωπόνοι βοήθησαν την προοδευτική πολιτική τάξη της χώρας σε δημιουργική αξιοποίηση της κρίσης προς όφελος της οικονομίας και της κοινωνικής σταθερότητας.